

Detentie, een zaak van de hele gemeenschap

Inleiding

Radicalisering in diverse maten en gedaanten is eigen aan het verblijf op onze secties. Dat weten we al lang. Als de criminaliteit reeds een hapering in de socialisering bloot legde, betekent het uitzitten van een straf in onze gevangenissen dikwijls een verdere knauw in de relaties tussen de gestrafte en de vrije samenleving.

Instituten hebben de neiging om het belang van het instituut boven de belangen van de gebruiker te stellen.

Als die instituten bovendien vooral op controle zijn gericht, wat zij omwille van de anonimiteit en de aantallen soms noodgedwongen moeten doen, of wat in het geval van gevangenissen in het DNA zelf zit, worden zij bovendien als vijandig ervaren. Die vijandige instituten die gevangenissen zijn, zijn op dat moment wel de vertegenwoordigers van onze samenleving. Dat is problematisch, altijd en zeker in een context van interculturele en internationale spanningen.

Grote instituten hebben de neiging om de mens klein te houden. Radicalisering in alle soorten vormen van negativiteit ligt in de lijn van de verwachtingen. Het mag niet verbazen dat er in Parijs enkele bekende gezichten opdoken.

Re-integratie en gevangenis

Toch schrijft de Basiswet voor dat de vrijheidsberovende straf op re-integratie moet gericht zijn.

De pogingen daartoe zijn al een tijd aan de gang. De termen poreuze gevangenis, herstel- en re-integratiegerichte detentie zijn al plat geschreven. Eigenlijk klinken ze op de duur een beetje hol. We konden van tijd tot tijd mooie verhalen optekenen van geslaagde projecten - een beroepsopleiding waarbij gedetineerden hun diploma haalden, deugdloze gesprekken tussen vrije burgers en gedetineerden in een herstelgericht project. Maar ze wogen niet op tegen de massale stroom van klachten over uitzichtloze opsluiting in cellulaire instituten.

Door de overbevolking en de stakingen die daaruit voortvloeiden, kwam maatschappelijk wat interesse voor die doorgaans verborgen groep van gedetineerden. Door Europese veroordelingen kwam er eindelijk schot in de zorg voor geesteszieken binnen het strafrecht.

Maar – buiten het geval van de geesteszieken - bleven de pogingen om penitentiaire initiatieven te ontwikkelen steeds binnen de contouren van de bestaande hardware van nieuwe of oude gevangenissen.

Men bleef en blijft de punitieve reflex binnen de samenleving als een alibi gebruiken om aan die hard ware van de gevangenis niet te tornen, ook al is er geen rationele reden om die vorm aan te houden.

Eveneens een methode om die vorm – de gevangenis - in stand te houden is het verleggen van het debat naar de aanbeveling om zo weinig mogelijk mensen op te sluiten. Op zich een goede aanbeveling natuurlijk, maar geen reden om de gevangenis als dusdanig in stand te houden. Dan is er ook de voortdurend terugkerende discussie over 'wie thuis hoort in de gevangenis en wie niet'.

Progressieve gevangenisdirecteuren troosten zich ondertussen met de gedachte dat – hoe moeizaam hun inspanningen ook tot de gewenste resultaten leiden – de vrije samenleving het er met hun gedetineerden (zij die men 'er in ' wil houden) wellicht nog slechter zou van af gebracht hebben buiten de muren. De samenleving staat om begrijpelijke redenen afkerig tegen de crimineel en de gevangenis biedt in die opvatting op zijn minst een beschermende omgeving om gedetineerden als mens en niet enkel als dader te benaderen.

Evenwel dient zo'n humane benadering, wanneer zij los staat van de omgeving waarin de re-integratie zal moeten waargemaakt worden, voor die re-integratie zelf tot niets – of toch tot zeer weinig. Ze maakt de omgeving niet klaar om de ex-gedetineerde terug op te nemen en ze creëert in hoofdte van de gedetineerde heel dikwijls een fata morgana, die in elkaar stort bij de vrijstelling. In het beste geval greep er vanzelf – meestal ondanks de ervaring met de gevangenis - een louterend proces plaats.

Wellicht kan daadwerkelijk re-integratiegerichte detentie slechts gebeuren in voorzieningen die zelf ook een band met de omgeving behouden. Grote instituten die alles wat in de vrije samenleving bestaat, nabootsen – van sportzaal tot internet - , en voor de rest volledig buiten die samenleving functioneren, zijn daar tegenvoorbeelden van.

Mensen die denken dat de samenleving niet klaar is om mee te werken aan de re-integratie van gedetineerden en ervoor pleiten dat de strafuitvoering zich blijft terugtrekken achter de veilige dikke muren van de gevangenis, zijn misschien realisten, maar ze begraven ook de mogelijkheid om op dat vlak maatschappelijke vooruitgang te boeken. Ze doen tekort aan de capaciteit van die samenleving om te groeien in beschaving. Eigenlijk zeggen zij impliciet : de criminaliteit moet blijven wat ze is. Criminaliteit is het punt niet. Daar heeft de straf toch weinig invloed op. We zorgen gewoon dat we bij opsluiting – lees uitsluiting - binnen de standaardgrenzen van het fatsoen blijven.

Detentie en beschaving

Het is onvergeeflijk om de veranderingen die aan de gang zijn in een samenleving, niet aan te grijpen om ook in de strafuitvoering stappen vooruit te zetten.

In even woelige, ja zelfs revolutionaire tijden waarin koninklijke koppen rolden, heeft men ooit de keuze gemaakt om de lijfstraf geleidelijk door de gevangenisstraf te vervangen.

De groeiende ecologische bewustwording schept bijvoorbeeld ook een kans voor een betere lokale sociaal-economische verankering van de detentie. De ongebreidelde communicatiemogelijkheden doen de noodzaak tot ruimtelijke concentratie van expertise in

klassieke instituten smelten als sneeuw voor de zon. The next big thing wil be al lots of small things – is een trend waar de strafuitvoering zich best niet buiten plaatst.

VZW De Huizen gelooft dat de mensheid kan groeien in beschaving. Ook nu, ook in deze tijd waar zekerheden van minuut tot minuut in vraag gesteld worden. Misschien nu nog meer dan anders. Want we worden met de dag bewuster van de belangrijkheid van die beschaving en haar principes, neergelegd de Universele Verklaring en in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.

Heel concreet wil vzw De Huizen een nieuw detentieconcept realiseren. Het breed opgezette Project gedifferentieerde strafuitvoering dat binnen de Liga voor Mensenrechten liep in 2011 en 2012, concludeerde immers dat gevangenen moesten vervangen worden door een veelheid aan gedifferentieerde kleinschalige detentiehuisen die sociaal, cultureel of economisch verbonden zijn met hun omgeving.

Kleinschalig, om persoonlijk te kunnen werken.

Gedifferentieerd, omdat uniformiteit in functie staat van het instituut en niet van de mens.

Nabij, vervlochten in de samenleving, omdat detentie re-integratiegericht moet zijn.

De vervanging van de penitentiaire hard-ware door een nieuwe werd als een essentiële voorwaarde naar voor geschoven om de Basiswet volledig in uitvoering te kunnen brengen. Zonder die vervanging leek en lijkt het ons onmogelijk om re-integratie daadwerkelijk na te streven binnen de vrijheidsberovende straf.

Wij wisten dat dit een geleidelijk proces moest worden, dat die omslag moest gemaakt worden door te beginnen met proefprojecten.

Wij wisten ook dat er gewilde en ongewilde strategieën zouden ontwikkeld worden om gevangenen te behouden of om ons Detentieconcept naast de bestaande gevangenen uit te bouwen.

De moeizame weg en de zijwegen

De weerstand die er is tegen gedetineerden die dichterbij ons gewone leven hun straf komen uitboeten is één van de drijfveren achter die strategieën. Een andere drijfveer is de inertie die elke administratie en elk instituut kent tegen verandering.

Zo zit er enige logica in het voorstel om proefprojecten op te starten met gedetineerden die op het einde van hun straf zitten. Re-integratie komt dan immers dichterbij en die re-integratie voorbereiden gebeurt beter in omstandigheden die dichterbij het normale leven aanleunen, dichterbij de omgeving waar de re-integratie uiteindelijk plaats zal vinden.

Logisch op het eerste zicht, maar toch zijn daar enkele bedenkingen bij te formuleren. Moesten re-integratiegerichte initiatieven immers niet starten van dag één van de detentie? Moet men zich echt eerst door de promiscue gevangenis heen worstelen om dan helemaal de weg terug te

moeten nemen? Moet de gedetineerde op dat laatste korte stukje weg voor de vrijheid alles inhalen wat tijdens de vorige jaren is ondergesneeuwd op de secties van onze oude instituten?

Er zijn evenveel redenen te verzinnen om het nieuwe penitentiaire spoor van de detentiehuisen op te starten met gedetineerden die voorheen nooit een gevangenis gezien hebben, met zogenaamde 'first offenders'. Of met gedetineerden die omwille van sociale redenen geen enkelband kunnen krijgen, of gewoon met jonge gedetineerden bijvoorbeeld. Ik som maar enkele andere, mogelijke doelgroepen van proefprojecten op.

In elk geval mag de doelgroep niet gekozen worden om gemakkelijksredenen. Omdat het de minste voorbereiding vergt bijvoorbeeld, zoals wanneer men uitsluitend zou kiezen voor de gedetineerden onder Beperkte Detentie. Door de Beperkte Detentie vanuit een detentiehuis te laten ondergaan in de plaats van vanuit de gevangenis, kan men immers enkele prangende problemen oplossen. Het gevaar dat die gedetineerden zaken binnensmokkelen voor andere gedetineerden wordt op die manier ontweken. Men wint er in enkele gevangenen een sectie met cellen door, binnen de perimeter. Ideaal om een werking op te zetten voor een andere afzonderlijke doelgroep. Men kan zich ook gemakkelijk verstoppen achter de verantwoordelijkheid van de strafuitvoeringsrechtbank, die de beslissing tot toekenning van Beperkte Detentie neemt en op die manier de gedetineerden aanduidt die in aanmerking komen voor een detentiehuis.

Het zou evenwel een zwaar gemiste kans zijn om een detentiehuis – in dit geval een 'transitiehuis' – te beginnen met uitsluitend gedetineerden in Beperkte Detentie. Op die manier voedt men immers de overtuiging dat echte strafuitboeting in een gevangenis moet blijven gebeuren, terwijl het net de bedoeling is om van die koppeling verlost te geraken.

Meer nog dan een gemiste kans riskeert zo'n transitiehuis voor BD op termijn als een flessenhals te functioneren. Wanneer er geen plaats is in de transitiehuisen, kan de SURB besluiten tot een uitstel van de Beperkte Detentie.

Op die manier ontstaat het gevaar dat men niet de vrijheidsberovende straf normaliseert, maar in de plaats het re-integratieproces carcereert.

Een proefproject dat beperkt blijft tot een open detentiehuis riskeert weinig stof op te leveren voor een degelijke evaluatie van het Concept. De kans is daardoor groot dat men een beveiligde detentie blijft associëren met schaalgrootte en met de gevangenis.

Om de juiste lessen te kunnen trekken uit proefprojecten met gedifferentieerde kleinschalige detentie, moet men minstens met een vijftal detentiehuisen van start gaan, die werken met verschillende doelgroepen en met verschillende veiligheidsniveau's.

Evenmin mogen lokale overheden de sites van proefprojecten kiezen omwille van de laagst mogelijk weerstand uit de omgeving, buiten de bewoonde kom dus, op eerder afgelegen gebieden. Kleinschalige detentie zonder verbinding met de buurt bereidt de re-integratie niet echt voor. Proefprojecten dienen om te leren hoe men weerstand met communicatie en overleg kan ombuigen naar een goede symbiose van het detentiehuis met zijn buurt.

Transitiehuisen na de detentie verleggen het probleem, zij zijn geen antwoord op de nood aan een nieuwe hardware voor de vrijheidsberovende straf zelf. Eigenlijk moeten alle gevangenen transitiehuisen worden, beveiligd waar nodig, gedifferentieerd in aanbod. Een detentieperiode is een transitieperiode.

Detentie, een zaak van de hele gemeenschap

Detentiehuisen volgens het concept van De Huizen zijn een zaak van lokale, regionale en federale partners. Naar de bepalingen van de Basiswet en het Decreet voor Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden vervlechten zij de straf, zijnde de loutere vrijheidsberoving met de voorbereiding op de re-integratie. Zij maken deel uit van stedelijk of ruraal weefsel en leven mee met de gemeente, deelgemeente en buurt.

Detentiehuisen bieden een hardware die de Gemeenschappen in staat zal stellen om hulp- en dienstverlening tijdens de detentie te laten aansluiten op de re-integratie, door toegankelijkheid en nabijheid voor en van lokale afdelingen van CCG, VDAB, CAW, Scholen, gezondheidscentra enzovoort.

Detentiehuisen zijn volgens het concept van De Huizen ook een zaak van de rechterlijke macht. De strafuitvoeringsrechtbank is geroepen om individuele detentieplannen te beoordelen op hun zinvolheid in de voorbereiding van de re-integratie. Hun medewerking is noodzakelijk om in de detentiehuisen met detentieplannen te kunnen werken, die daadwerkelijk voorbereiden op de reclassering. Na het onderzoek van de persoons- en de levenssituatie moet volgens de bepalingen van de Basiswet een Individueel Detentieplan opgemaakt worden. In het Concept van De Huizen gebeurt dit samen met de Individueel Planbegeleider en houdt zo'n plan meteen een schets van een reclasseringsplan in. Daarom noemen we het geheel een Oplossingsplan. In de transitieperiode van de detentie wordt naar oplossingen gezocht om de nieuwe start zo goed mogelijk voor te bereiden. Zo'n Oplossingsplan bevat faseringen en die faseringen legt men best zo goed mogelijk vast. Vanaf wanneer zijn uitgangsvergunningen nodig en mogelijk, verloven, beperkte detentie, elektronisch toezicht, voorwaardelijke invrijheidstelling? De onzekerheid waarmee de gedetineerde vandaag te maken krijgt bij de uitbouw van zijn reclasseringsplan heeft al menigeen, gedetineerden én hulpverleners ontmoedigd.

Dus kan een zinvol proefproject met detentiehuisen niet zonder dat de strafuitvoeringsrechter geïmpliceerd wordt.

Naar analogie met de Drugsbehandelingskamer, waar in de fase van het onderzoek het toezien oog van een magistraat de hulpverlening sterkt, is een strafuitvoeringsrechter die waakt over de afspraken die in het Oplossingsplan zijn opgenomen, de figuur die ervoor zorgt dat re-integratiegerichte strafuitvoering geen leeuw zonder tanden wordt. Door het doen respecteren van de afgesproken fasering biedt ze meteen de broodnodige rechtszekerheid.

Detentiehuisen, vrijheidsberovende strafuitvoering, zijn een zaak van de hele gemeenschap. Het zijn onze mensen die er in worden opgesloten. De criminaliteit, de definitie ervan, het fenomeen op zich, komt uit onze gemeenschap voort. De uitkomst van elke straf is de re-integratie in onze

gemeenschap en bij die uitzonderlijke gevallen waar de kranten dan vol van staan is het antwoord nog steeds het openhouden van de wegen naar een gebeurlijke re-integratie.

De strafuitvoering is ook een zaak voor de media – hun berichtgeving over gedetineerden creëert een harde dan wel een zachte bodem voor de graafmachines die detentiehuisen moeten maken. Eens de detentiehuisen er zijn valt zeker te berichten over de resultaten.

Die resultaten moeten ook gemeten worden. Strafuitvoering is daarom ook een zaak van de academische wereld. Evidence-based moet veel meer dan nu een kenmerk worden van het beleid.

Wetenschappelijk onderbouwd pionieren in nieuwe detentievormen, veronderstelt een grote inzet op fundamenteel wetenschappelijk onderzoek. Enkel op grond daarvan kunnen de uitgangshypothesen worden bevestigd, weerlegd of genuanceerd. Welke detentievormen dragen bij tot de instandhouding van een duurzame relatie tot de samenleving, welke detentiemethode heeft de kleinste impact op het welzijn en op de toekomst van de gedetineerde, van zijn kinderen, ...?

Uitwisseling van kennis, inzichten en ervaringen van justitie, politie, veiligheidsexperts, hulpverleners navorsers én gedetineerden kunnen bijdragen tot een nieuw en veelzijdig penitentiair model dat meer ruimte biedt voor maatwerk

Daarom zijn we hier vandaag allemaal samen. Het bewijs dat detentiehuisen beter zullen voorbereiden op re-integratie is er uiteraard niet. De detentiehuisen zijn nog niet gerealiseerd. Toch is het aangetoond dat een betere voorbereiding op de vrijstelling werkt. En het is aangetoond dat een persoonlijke benadering beter voorbereidt.

Community Oriented Detention. Daarover gaat het. Niet over een spook, over een vage betrachting. Over een uurtje meer of minder uit de cel. Of over betere digitale communicatie binnen de muren. Maar over detentie die zichtbaar - en op zoveel mogelijk plaatsen zichtbaar - in de gemeenschap staat en evolueert.

Het is dus een slechte zaak om alles wat de detentie betreft voor eens en voorgoed te regelen. In één groot instituut bijvoorbeeld. Detentiehuisen, als een zich organisch ontwikkelend detentieconcept, bieden zoveel keer meer de kans om zich aan te passen, zich te verbeteren, zich op nieuwe doelgroepen te richten, te herbeginnen, met iets komaf te maken enzovoort.

Het is tijd om de daad bij het woord te voegen. Niet om het woord bij de daad te voegen, om de Basiswet te herschrijven op het lijf van de gevangenen die er niet de geschikte uitvoering wisten aan te geven.

Slot

Natuurlijk gaat het in het leven eerst over overleven. Voeding, warmte, beschutting tegen weer en wind, tegen ziekten en tegen de wilde dieren. Maar het gaat daarnaast ook om de plaats in een groep van mensen, om aanvaarding en bescherming. Dat gaat gepaard met afspraken en regels. Daarna gaat het over schoonheid en zelfontplooiing – daarvoor doen we het.

Wanneer een samenleving volledig ontwricht is geraakt door oorlog of door ramp, gaat het in de periode van heropbouw ook in die volgorde. Wanneer een minimum aan overlevingsmiddelen ter beschikking zijn, bouwt men in eerste instantie een orde op. Dat gaat gepaard met ordehandhaving, met strafrechtsregels en met straf.

Straf en strafuitvoering zijn voor ons mensen dus redelijk essentieel om tot voorwaarden te komen, waarin cultuur en beschaving zich kunnen ontplooiën.

Maar eens die cultuur en die beschaving er zijn, neemt de bestraffing de kleur ervan over. Dan wordt ook de strafuitvoering deel van de ontwikkelde samenleving en gaat ze er op lijken. Meer nog, de strafcultuur is dan mee een katalysator van de ontwikkeling.

Met mijn collega's ben ik gevangenisdirecteur in een samenleving die de these en de antithese tegelijkertijd omarmt en om allerlei redenen niet tot een nieuwe synthese komt. Een samenleving die in de teksten schrijft dat het leven binnen de muren genormaliseerd dient te verlopen, maar ondertussen mensen opsluit met twee of drie op een cel die voor één persoon is ontworpen. Een samenleving die een geïndividualiseerd reclasseringsplan eist van gedetineerden om vervroegd te worden vrijgesteld, maar voor diezelfde gedetineerde niet in de mogelijkheid van een geïndividualiseerd detentieplan voorziet om zich daarop voor te bereiden. Een samenleving die een rechtspositionele detentie voorschrijft, maar geen klachtrecht ontwikkelt. Een samenleving die het recht op hulp- en dienstverlening poneert, maar de vele praktische bezwaren om dat waar te maken niet weet te overwinnen. Een samenleving die het aan de gedetineerde zelf overlaat om een synthese te maken tussen die hulp- en dienstverlening enerzijds en de eisen die de Dienst Detentiebeheer en een Strafuitvoeringsrechtbank aan het reclasseringsplan stelt anderzijds.

Een nieuw penitentiair spoor, met detentiehuisen, kan ons van die schizofrene situatie verlossen. Door de daad bij het woord te voegen kan de band tussen de strafuitvoering en de culturele ontwikkeling van de omringende beschaving terug aangehaald worden.

Op micro schaal is het mogelijk om de verschillende actoren intens en vruchtbaar transmuraal te laten samenwerken.

Het is een schaal die aansluit bij de mens, bij de gedetineerde als mens, bij de penitentiare werker als mens, bij de nabestaande van de gedetineerde en van het slachtoffer als mens. De re-integratie zal plaats vinden in een reële omgeving of ze zal niet plaats vinden.

Detentie in een detentiehuis lijkt me meer aan te sluiten bij de reële situaties van mensen, dan detentie in een gevangenis.